

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2021-60-03>

УДК 930:929Петров]:355.48(410:44)»1337/1453»

Сергій Лиман

доктор історичних наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 6, 61022, Харків, Україна

E-mail: s.lyman@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0371-7181>

ОСЯЯНІ ВОГНЕМ: СТОЛІТНЯ ВІЙНА У ТВОРЧОСТІ ПРОФЕСОРА ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ М. Н. ПЕТРОВА (1826–1887)

У статті розглянуто внесок провідного медієвіста Харківського університету третьої чверті XIX століття професора М. Н. Петрова у вивчення ключових подій і персоналій Столітньої війни між Англією і Францією. Контекстно деякі події заключного етапу цієї війни він розглядав у магістерській дисертації «Про характер державної діяльності Людовика XI» (1850). М. Н. Петров зумів показати, що королівська влада Франції у війні проти англійців була змушена в обмін на військову підтримку йти на поступки французьким великим феодалам. Серед поступок, на які пішов Карл VII заради перемоги над Англією, М. Н. Петров справедливо називає антианглійський Арраський договір 1435 р. французького короля з герцогом Філіпом III Бургундським. Попри це,

Як цитувати: Лиман, С. Оссяні вогнем: Столітня війна у творчості професора імператорського Харківського університету М. Н. Петрова (1826-1887). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія», вип. 60, 2021, с. 49-71, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2021-60-03>.

In cities: Lyman, S. Illuminated by Fire: the Hundred Years' War in the Works of Professor M. N. Petrov of Kharkiv University (1826-1887). The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History, no. 60, 2021, с. 49-71, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2021-60-03>.

©Лиман, С., 2021

закінчення Столітньої війни, зростання національної самосвідомості французів і занепад феодального лицарства об'єктивно сприяли посиленню королівської влади. Показано, що М. Н. Петров став першим ученим Харківського університету й українських земель Російської імперії, який опублікував роботу, цілком присвячену Столітній війні — «Жанна д'Арк (Історико-психологічний досвід)» (1867). М. Н. Петров розмежував об'єктивні й суб'єктивні причини перелому в Столітній війні, а успіх Орлеанської діви пояснював співчуттям і підтримкою широких народних мас. Підкреслюється, що, на відміну від французького вченого Ж. Мішле, для якого Жанна д'Арк — посланниця Неба, дитя Церкви, служниця Бога, М. Н. Петров представив у своєму нарисі її діяльність як один із проявів зростання самосвідомості народу, а не волі Провидіння. Висвітлено, що така оцінка ролі простого народу в історичному процесі була характерна для вітчизняної ліберальної медієвістики перших пореформених років. Короткий виклад основних подій Столітньої війни представлено в посмертному виданні «Лекції з всевітньої історії» (1888) М. Н. Петрова. Це був перший у Російській імперії університетський навчальний посібник із зазначеної дисципліни. Підкреслено, що трактування М. Н. Петровим подій Столітньої війни сприяли популяризації історії Середньовіччя, а об'єктивність його оцінок була пов'язана передусім з критичним вивченням історичних джерел, зокрема «Спогадів» Філіпа де Комміна, та дотриманням норм позитивізму.

Ключові слова: М. Н. Петров, Столітня війна, історіографія, середні віки, історія Франції, Харківський університет.

Нещодавно, 21 травня 2020 р. виповнилося 600 років знаковій події в історії Європи. У цей день в 1420 р. в розпал Столітньої війни було укладено англо-французький договір у Труа. Його традиційно визнають в історіографії як втрату Францією незалежності, як її приєднання до Англії («двоєдина монархія»), як юридичний акт, який змінив «правову основу участі англійців у військових діях» і який, попри декларовані договором ідеї миру, привів до нового загострення збройного протистояння сторін (Zemlianitsin 2002, 119), (Lobanov 2014, 74-75). Незважаючи на очевидність цілей політичних керівників двох

держав, виходячи з тяжкої поразки Франції на цьому етапі війни, попри повну доступність для всебічного вивчення тексту самого джерела (*Hundred Years War: Treaty of Troyes, 1420*), деякі політики й науковці під впливом навколонаукового єврооптимізму трактують договір як один з етапів оформлення контурів сучасного Євросоюзу. Ця тенденція стала передбачувано помітною в британській науці з 1970-х рр., коли Сполучене Королівство отримало доступ в ЄС, що спровокувало пошук історичних аналогій і доказів «прогресивного» характеру Труаської угоди для Франції та навіть усього континенту (Goodman 1977, 247-255). Це робилося попри те, що протилежна сторона в особі французьких полемістів уже в першій половині XV ст. вказувала на «несправедливість» і «незаконність» акту в Труа, оскільки від імені французької сторони він був підписаний «примусово» (Varone 2017, 65).

Утім, шестисотрічний ювілей договору в Труа не спричинив ажіотажу по обидва боки Ла-Маншу, на відміну, наприклад, від 600-річного ювілею Жанни д'Арк, який спричинив в Європі видання значної кількості публікацій, присвячених діяльності Орлеанської дівки (див.: Togoeva 2014, 364-381). На жаль, зазначені ювілеї залишили в тіні як за кордоном, так і в нашій країні внесок у дослідження цієї теми професора імператорського Харківського університету М. Н. Петрова, який одним з перших у Східній Європі звернувся до вивчення історії Столітньої війни та найдраматичнішого її періоду.

Ад'юнкт, згодом професор кафедри загальної історії М. Н. Петров (1826–1887) був провідним медієвістом імператорського Харківського університету в 50-ті - першій половині 60-х рр. XIX ст. Саме з його ім'ям пов'язані найбільш значні досягнення вчених цієї кафедри у вивченні середньовічної французької історії, зокрема подій та персоналій Столітньої війни. В дореволюційній, радянській і сучасній науці достатньо вивчено творчість М. Н. Петрова як загального історика, а також дослідника різних аспектів західноєвропейського Середньовіччя (Derevickii 1887; Gutnova 1985, 308-309; Golubkin, Mogilka 1988; Mitriaev, Golubkin, Liman 1991, 72-73). Особливої важливості в цьому плані набуває кандидатська дисертація М. К. Кеди, присвячена творчості М. Н. Петрова (Keda 2005), монографії С. П. Стельмаха (Stel'makh 1997, 50-69), В. А. Потульницького (Potul'nyts'kyi 2002, 271-272), О. М. Богдашиної (Bohdashyna 2013, 122-123, 130, 373-374) з аналізом історіософських поглядів істориків України, зокрема й М. Н. Петрова.

У монографії, докторській дисертації та різних публікаціях автора цієї статті контекстно розглянуто внесок М. Н. Петрова у вивчення історії середньовічної Франції (див., наприкл.: Liman 2009, 250-254; 2018). Стислі відомості про М. Н. Петрова як про автора нарису, присвяченого діяльності Орлеанської дівки, фігурують у нещодавно виданій монографії Д. М. Буланіна «Жанна д'Арк у Росії. Історичний образ між літературою і пропагандою» (Bulanin 2016, 148-149, 229). Утім, його оцінки не дають повного уявлення про погляди харківського вченого на хід Столітньої війни та роль у ній самої Жанни, оскільки зводяться в основному до заочної дискусії М. Н. Петрова з А. Валлоном і Ж. Кішера.

Отже, мета цієї статті — на основі аналізу всього наукового доробку М. Н. Петрова з'ясувати його розуміння подій Столітньої війни.

Михайло Назарович Петров народився в 1826 р. у родині офіцера в місті Вільно (сучасний Вільнюс) (Derevickii 1887, 2). У 1844 р. він закінчив місцеву Віленську гімназію, а в 1848 р. — історико-філологічний факультет Харківського університету (Buzeskul 1908, 277). Уже в студентські роки М. Н. Петров виявив схильність до наукового пошуку, тож його залишили на кафедрі загальної історії для підготування до ступеня магістра (1848–1849). Захистив у 1850 р. магістерську дисертацію «Про характер державної діяльності Людовика XI», а в 1851 р. отримав звання ад'юнкта кафедри загальної історії (TsDIAUK, ark. 187).

Упродовж 1858–1860 рр. М. Н. Петров перебував у закордонному науковому відрядженні, під час якого вивчав систему викладання загальної історії у Франції, Німеччині, Англії, Бельгії, Італії. Він не віддавав Франції переваги відносно інших країн, про що свідчить зміст його «Звіту», навпаки, більш універсальною вважав німецьку історіографію (Otchet 1861, 3), проте з постановкою викладання загальної історії у Франції він п'ять місяців знайомився в головних навчальних закладах Парижа. Зазначимо лише ті курси лекцій французьких учених, які містили етапи та епізоди Столітньої війни. У Сорбонні М. Н. Петров слухав лекції А. Валлона з середньовічної історії Франції, в Колеж де Франс відвідував заняття П. Паріса з вивчення французьких джерел XIV ст., в Школі Хартій — заняття Ж. Кішера з дипломатики й археології середньовічного мистецтва у Франції тощо (Otchet 1861, 37, 43, 44, 45).

Лекції А. Валлона «з історії монархічного начала у Франції від Філіпа IV зі стислим попереднім нарисом найдавнішої французької історії» викликали у М. Н. Петрова суперечливі враження. «Валлон

не має жодного зі звичайних якостей французького професора, ані ораторського таланту, ані мистецтва групувати події в картини. Проте це дуже ґрунтовний учений, що викладає свій предмет на основі документів і, що у Франції дуже рідко, абсолютно об'єктивно, зате одноманітно й сухо там, де самі пам'ятки не пожвавили викладу. Такий же Валлон й у своїх творах (напр., в історії Жанни д'Арк), хоча пером він володіє набагато краще, ніж словом» (Ochet 1861, 37).

На лекціях іншого відомого французького медієвіста П. Паріса з Коллеж де Франс М. Н. Петров звернув увагу саме на те, як академік розглядав зміст «Хронік Фруассара» й критично розкривав на основі цього тексту політичні події XIV ст. та як він порівнював зміст цих хронік з «Великими французькими хроніками». Усі вони є ґрунтовним джерелом, присвяченим подіям Столітньої війни.

Відзначимо ще раз, що Ж. Кішера був відомим фахівцем з історії Жанни д'Арк. Найімовірніше саме ця обставина вплинула на вибір теми одного з подальших досліджень М. Н. Петрова — невдовзі після повернення з Франції він опублікував нарис «Жанні д'Арк» (Petrov 1867).

Знайомство з французькими медієвістами, прийомами їх наукового пошуку та викладання, як і все закордонне наукове відрядження М. Н. Петрова 1858–1860 рр., сприяли становленню його історіософських поглядів, істотно розширили масив знань ученого про французьке Середньовіччя, джерела та публікації з історії Столітньої війни. Після повернення в 1865 р. він захистив докторську дисертацію «Новітня національна історіографія в Німеччині, Англії і Франції». Невдовзі М. Н. Петров отримав звання екстраординарного (1866), потім ординарного (1867) професора кафедри загальної історії Харківського університету (Buzeskul 1908, 278). Після закінчення 25-річної служби М. Н. Петрова Рада університету двічі (в 1876 і 1881 рр.) залишала вченого на нові п'ятирічні терміни викладання (Protokoly 1881, 134). Він був не тільки дослідником, а й блискучим популяризатором історії Середніх віків, різним розділам якої присвячено багато його робіт.

Історія Середніх віків, а з середини 1860-х рр. і історія Нового часу, були ключовими серед навчальних курсів М. Н. Петрова (Obozreniia 1861, 11). Разом із загальними курсами, в яких докладно розглядалася історія Франції, зокрема події XIV–XV ст., він у 1873/1874 н.р. прочитав спецкурс «Історія Франції в епоху Відродження», на початку якого, імовірно, з'ясувалося значення перемоги Франції в Столітній війні

(*Obozreniia* 1873, 5). Своїм студентам М. Н. Петров запам'ятався як неабиякий педагог. За словами його учня, академіка В. П. Бузескула, «лекції М. Н. Петрова подобалися і нам своєю стислою мовою, чудовою літературною формою, а головне тим, що він висував не так самі факти, скільки їх зміст і зв'язок, причини і наслідки, намагаючись уявити, вживаючи його вислів, «механізм історичного руху» (*Buzeskul* 1927, 5).

Аналіз наукового спадку вченого свідчить про його поглиблений інтерес до історії середньовічної Франції протягом усього життя. Ще на студентській лаві ступінь кандидата М. Н. Петров отримав за твір «Цивілізація галло-франків за часів Меровінгів» (*Buzeskul* 1908, 277). Він був і першим ученим українських земель Російської імперії, який опублікував роботу, цілком присвячену історії середньовічної Франції. Це була його магістерська дисертація «Про характер державної діяльності Людовика XI» (*Petrov* 1850). Згодом з деякими доповненнями ця робота під назвою «Людовик XI. Загальноісторична характеристика» (*Petrov* 1882b, 257-299) увійшла до його популярного збірника «Зі всесвітньої історії нариси». Оскільки молоді роки дофіна Людовика припали на роки Столітньої війни, ця публікація М. Н. Петрова є найбільш ранньою з його робіт, в якій містилися звернення до подій англо-французького збройного протистояння. Основним джерелом для її написання стали відомі всім медієвістам «Мемуари» Філіпа де Комміна (*Petrov* 1882b, 260).

Посилення королівської влади і завершення об'єднання країни М. Н. Петров слушно вважав ключовою метою Людовика XI. Цьому, на думку вченого, сприяли війни з англійцями, національна самосвідомість, а також занепад феодального лицарства (*Petrov* 1850, 46). При цьому харківський учений визнавав, що син Карла VII Переможця продовжував політику своїх вінценосних попередників і вирішував «державне завдання, заповідане йому ходом історії» (*Petrov* 1882b, 264). Тим самим підкреслювався не так суб'єктивний, як об'єктивний характер політичної доктрини Людовика.

Для будь-якого дослідника історії Франції XV ст. властивим є прагнення показати, що політика державного об'єднання країни тривала багато століть. М. Н. Петрову це вповні вдалося. Він переконливо вказував: «Дії Сугерія, Філіпа Августа, Людовика Святого і Філіпа Красивого зробили в цьому напрямку дуже багато; але чи не більше ще зробила сама історія, і особливо швидкий розвиток міського елемента і столітня війна з англійцями, під час якої територіальна аристократія

розорилася матеріально та знеславила себе морально, а лицарство, ця головна опора феодальних порядків, в битвах Кресі, Пуатьє, Азенкура, безповоротно втратило свій блиск і своє значення» (Petrov 1882b, 264). Така оцінка, на наш погляд, все ж таки потребує певного уточнення: навіть визнаючи факт загальноєвропейського занепаду лицарства в XV ст., слід підкреслити, що створена військовою реформою Карла VII важка кавалерія постійного війська (жандармерія) складалася саме з лицарів, а на завершальному етапі Столітньої війни високі бойові якості жандармерії були незаперечні (Khachaturian 1989, 166).

Укажемо ще на одне протиріччя у висловлюваннях М. Н. Петрова щодо особливостей політичної владної вертикалі, яка вибудовувалася наприкінці Столітньої війни. З одного боку, військові перемоги і зміцнення авторитету французької монархії привели до того, що, за словами вченого, «навіть слабкий і безпечний Карл VII міг правити майже необмежено, спираючись то на старанність городян, то на регулярне військо і постійні податки, що він їх упровадив внаслідок потреб довготривалої війни, а ще більше — на почуття національності й патріотизму, що помітно посилились у Франції під час вікової боротьби з чужоземним поневоленням» (Petrov 1882b, 264). З другого боку, міркування М. Н. Петрова про «майже необмежену» в цих нових умовах владу короля змінюються іншими — про «недоторканне» «повновладдя», «яке встигли собі привласнити під час англійських війн» представники вищої феодальної аристократії (Petrov 1882b, 265). І хоча французька королівська влада вийшла зі Столітньої війни об'єктивно сильною, вона не була ще «майже необмеженою». Тим більше, що сам М. Н. Петров не заперечує: під час цієї війни королівська влада, «поставлена в скрутне становище, повинна була купувати їх (великих феодалів — С. Л.) сприяння і допомогу низкою поступок щодо своїх привілеїв» (Petrov 1882b, 265). Така політика апіорі створювала не один, а кілька полюсів політичного тяжіння у Франції навіть з умови, що її територію звільняли від англійських військ.

Серед поступок, на які пішов Карл VII заради спільної перемоги над Англією, М. Н. Петров справедливо називає антианглійський Арраський договір 1435 р. між французьким королем та герцогом Філіпом III Бургундським. На думку харківського вченого, цей договір «герцога бургундського та його союзників звільнив навіть зовсім від ленної присяги та її зобов'язань на весь час життя й царювання

Карла VII і ухвалив дуже небезпечне правило, що ар'єр-васали великих державних ленників на майбутнє повинні залежати не від короля, а від своїх безпосередніх сузеренів» (Petrov 1882b, 265). У сучасній медієвістиці визнається, що Арраський договір французького короля і бургундського герцога справді був підписаний «на прийнятних для останнього умовах» (Nuzhdin 2013, 101), а «як особливу умову було вказано, що герцог Бургундський буде звільнений від усіх зобов'язань, даних королю Франції відповідно до омажу, протягом усього життя Карла VII і Філіпа Доброго» (Zemlianitsin 2015, 63). І все ж, на відміну від М. Н. Петрова, у трактуванні якого цей договір став передусім втратою французьким королем одного з «найістотніших і найважливіших прав, здобутих Капетингами тривалою і впертою боротьбою з феодалізмом» (Petrov 1882b, 265), сучасні автори підкреслюють, що головне значення положення меморандуму полягало в анулюванні договору в Труа (Nuzhdin 2013, 101), а «герцог Бургундський визнавав Карла VII законним і повноправним королем Франції», «отже, своїм государем і сюзереном» (Zemlianitsin 2015, 61). Такий договір став юридичною основою військового союзу короля Франції і герцога Бургундії, які спільно діяли тепер у війні проти англійців.

Юний дофін Людовик також воював проти англійців і навіть встиг відзначитися «в експедиціях королівських військ проти деяких ворожих вельмож Пуату, Бретані й Лангедоку, брав участь у взятті в англійців Монлері та в обороні Дьєпа» (Petrov 1882b, 272). М. Н. Петров контрастно зображував енергійного діяльного Людовика та його слабкохарактерного, оточеного фаворитами батька. Протягом усього нарису М. Н. Петров всіляко підкреслював, що характер молодого дофіна (згодом короля) сформувався в певних історичних умовах, звідси «двоїстий характер» його діяльності (Petrov 1850, 38). І дарма О. П. Рославский-Петровський у рецензії на дисертацію М. Н. Петрова назвав зображеного ним Людовика XI «рабом епохи» і дорікнув своєму учневі, що той навмисно знімав з короля «моральну відповідальність за його злочини» (Roslavskii-Petrovskii 1851, 206). Відповідь учитель фактично міг побачити у висновках М. Н. Петрова про те, що методи й засоби боротьби дофіна та короля Людовика в усі роки його діяльності були «не гірше і не краще тих, якими користуються його противники», а сам він відрізнявся «обдуманістю і свідомістю в своїй політиці» (Petrov 1850, 54-55). Відзначимо, що і Ф. де Коммін, «Мемуари»

якого були головним джерелом для М. Н. Петрова, вважав Людовика XI менш порочним і мудрішим порівняно з іншими його знатними й вінценосними сучасниками (Kommin 1986, 122, 124, 248, 251).

В історії як самої Столітньої війни, так і відносин Карла VII і великих феодалів окреме місце посідає «Прагера» 1440 р. — змова французької аристократії проти короля. Створення відповідно до ордонансу 1439 р. постійної королівської армії для більш успішної війни проти англійців відчутно підривало права феодалів. Оскільки ордонанс 1439 р. забороняв їм мати власні війська (Khachaturian 1989, 157), це активізувало прагнення усунути Карла VII від влади і зробити номінальним правителем королівства його 16-річного сина Людовика. Виконання цих планів могло істотно вплинути на закінчення Столітньої війни. Проте М. Н. Петров помилково вважав, що ця подія відбулася не під час, а «незабаром після англійської війни», коли Людовик «озброївся навіть проти власного батька, ставши на чолі придворної змови» (Petrov 1882b, 272). Датування цієї змови М. Н. Петров, на жаль, не наводить.

Зробимо істотне пояснення: як випливає з тексту і магістерської дисертації, і нарису М. Н. Петрова, він не мав сумнівів щодо значного внеску великих феодалів Франції у боротьбу проти англійців та в загальну перемогу. Хоча «Карл VII все життя своє облутаний був їх інтригами і перебував у них під опікою», самою своєю короною він був зобов'язаний, за словами вченого, «стільки ж енергійному сприянню герцогів Бретані і Бургундії, скільки і дивовижному героїзму Орлеанської діви» (Petrov 1882b, 265). Тим самим, за трактуванням М. Н. Петрова, військова допомога великих феодалів відіграла не менш значну роль в перемозі Карла VII, ніж феномен Жанни д'Арк.

Феномену Орлеанської діви харківський учений присвятив свій нарис «Жанна д'Арк. Історико-психологічний досвід» (Petrov 1867). Згодом цей текст, як і попередній, увійшов до збірки вченого «Зі всесвітньої історії нариси» (Petrov 1882a).

До М. Н. Петрова образ Жанни д'Арк був предметом численних наукових і літературних пошуків. У Російській імперії цю тему розглянуто в науковій статті В. С. Порошина, надрукованій у журналі «Русский вестник» (Poroshin 1863). За кордоном один з найбільш значних історичних творів написав сучасник М. Н. Петрова, відомий французький медієвіст Ж. Мішле. У його зображенні Жанна д'Арк — посланниця Небес, дитя Церкви, служниця Бога. Такі й подібні метафори

часто трапляються в книзі Ж. Мішле (Mishle 1920, 33, 36, 41, 43). Значною мірою це можна пояснити змістом джерел, які використовував французький історик, зокрема, протоколів процесу Жанни д'Арк, під час якого вона прямо говорить, що «прийшла до короля Франції від Бога», щоб «бити англійців» (Tisset 1960, 167, 262).

Загалом М. Н. Петров високо оцінив цю книгу, проте появу Жанни та її діяльність він представив, як один із проявів зростання самосвідомості народу, а не волі Провидіння. «Дивно, принаймні не історично, – писав учений, – було б говорити про безпосереднє заступництво неба за Францію» (Petrov 1867, 94). Якщо в книзі Ж. Мішле політична ситуація у Франції XV ст. була схарактеризована недостатньо детально, то М. Н. Петрову вдалося показати, що «ледачий і розпусний» дофін Карл і його прихильники, які мріяли тільки «про власні інтереси», не були здатні переломити характер військових дій на свою користь (Petrov 1882a, 226, 231). Справжнім рятувальником Франції історик уважав простий народ і Жанну д'Арк як його представницю. Соціальними мотивами пройняті міркування дослідника про те, що якщо її появу вищий клас і сам двір сприйняли недовіркою, то «народ побачив у ній ідеальне втілення власних якостей і духу — здоровий глузд і пряме, безкорисливе, чесне і добре серце» (Petrov 1867, 113). В іншому місці М. Н. Петров зазначав: «Релігія, патріотизм і відданість королю були, отже, панівним тоном загального настрою умів народних» (Petrov 1882a, 227).

Народній героїні М. Н. Петров протиставляв і тих осіб, які підписали Труаський договір. Серед них — «безпутна королева Ізабелла» і герцог Бургундський, які «продали Францію» «англійцю», а той «розграбував і забрав весь край — від Луари до Рейну» (Petrov 1882a, 225-226, 256). Стратегічна важливість Орлеана в цих умовах просування англійських військ на південь була незаперечна, як і «безвихідне становище дофіна» (Petrov 1882a, 226). М. Н. Петров уважав, що Жанна досить чітко уявляла собі ті головні завдання, які вона повинна була вирішити, щоби переламати хід Столітньої війни. Звільнення Орлеана і коронація Карла VII в Реймсі були, — писав він, — «дійсно, двома найважливішими шляхами до відновлення держави» (Petrov 1882a, 237, 243).

Харківський учений не вів відверто гостру заочну наукову дискусію з французьким дослідником А. Валлоном, на чому, по суті, наполягає сучасний історик Д. М. Буланін, коли пише, що «мимохідь» М. Н. Петров «розправляє» і з надто наївним Валлоном» і «такого

роду банальності» «видає за неупереджену науку» (Bulanin 2016, 149). Насправді М. Н. Петров, наприклад, з приводу почутих Жанною «голосів», відзначав: «Валлон ніде прямо і категорично не висловлюється на користь чудесності події, але це переконання проглядає в характері його розповіді, як основний фон його думки» (Petrov 1882a, 223). Дуже складно погодитися з Д. М. Буланіним, що це, як і деякі інші твердження М. Н. Петрова, дозволяють йому «розправлятися» з А. Валлоном. Навіть більше, М. Н. Петров уважав, що «заслуговує повної уваги» пояснення, яке запропонував А. Валлон щодо тих «голосів, які чула Жанна». Оскільки вона до початку Руанського процесу «ніде і нікому не говорила про свої бачення», то «Валлон і вважає, що розповіді Жанни про святих вимушені і, так би мовити, створені самим допитом суддів» (Petrov 1882a, 231, 233). Те, що самі «бачення були», М. Н. Петров повторює за А. Валлоном майже дослівно (Petrov 1882a, 234, 236).

Щоправда, в іншому місці харківський учений розвиває протилежну твердженням А. Валлона думку про те, що у військовому і стратегічному розумінні значення Жанни було «вельми сумнівне». М. Н. Петров визнавав за Жанною велике й позитивне моральне значення, тоді як «особиста участь Жанни у військових розпорядженнях була незначною» (Petrov 1882a, 245).

Ще один пункт, за яким М. Н. Петров не поділяє думки А. Валлона — твердження французького історика про те, що на Руанському процесі Жанна «непритомна, безглуздо підписала поданий їй акт зречення» (Petrov 1882a, 254). Харківський учений вважав, що зробила це Жанна свідомо, через «хвилинну слабкість» і «малодушність» (Petrov 1882a, 255). Такі цілком переконливі твердження М. Н. Петрова показують нам в образі народної героїні не надлюдину, а просту сільську дівчину, доля якої в полоні викликала повну байдужість тих, за кого вона воювала — найближчого оточення Карла VII, знаті, середньовічної церкви тощо.

Важливо відзначити, що М. Н. Петрову як досвідченому досліднику вдалося розмежувати об'єктивні й суб'єктивні причини перелому в Столітній війні. «Великий народ з живими і юними силами і тисячолітньою історією не міг, звичайно, бути поглинений прибульцями, — зазначав учений. — Народний дух, пригнічений тимчасовим збігом нещастя, рано чи пізно став би проти насильства, і так чи так Франція звільнилася б від англійців» (Petrov 1867, 116). Роль у цьому Жанни д'Арк він визначав як «благородну ініціативу», підкреслюючи при цьому, що «тільки

співчуттю має зобов'язана була Жанна своїм успіхом» (Petrov 1867, 116). Така висока оцінка ролі простого народу в історичному процесі була в цілому характерна для вітчизняної ліберальної медієвістики перших пореформених років.

У двох розглянутих нарисах харківський учений вивчав події не всієї Столітньої війни, а переважно її заключного періоду. Цілком, хоча і стисло, причини, хід і наслідки цієї війни були викладені в лекціях М. Н. Петрова. Відзначимо, що через рік після смерті були опубліковані його тритомні «Лекції зі всесвітньої історії» (1888). Це був перший у Російській імперії вітчизняний університетський навчальний посібник такого формату. Другий том цих лекцій охоплював історію Середніх віків, а одне з ключових місць у ньому відводилося історії Франції. Подія Столітньої війни було присвячено підрозділи «Династія Валуа» (Petrov 1888, 195-196) і «Взаємодії Англії і Франції» (Petrov 1888, 206-209), причому сам термін «взаємодії» двох країн харківський учений використовував не тільки в назві, але й у тексті (Petrov 1888, 208).

Столітня війна для М. Н. Петрова — це складова багатвікового англо-французького протистояння, причини якого він уважав цілком закономірними. Це хрестоматійне твердження, яке тепер часто повторюють і сучасні французькі медієвісти, наприклад Ж. Фав'є (Fav'є 2009, 7-8). Серед цих причин, на думку М. Н. Петрова, не тільки боротьба за території Західної Франції, якими багато часу володіли англійські королі, не тільки те, що англійці і французи були «протилежні» «за складом свого державного життя», а й те, що «з розвитком міської промисловості почалося між ними і перше торгове суперництво» (Petrov 1888, 206). При цьому саму згадку про соціально-економічні аспекти досліджуваного явища для історика 1860-х рр. слід вважати прогресивним фактом, свідченням певного впливу на його історіософські погляди позитивізму, а реалії пореформених років цілком пояснюють ту високу оцінку, яку він дав політичним структурам Англії, «ранньому успіху» «суспільної свободи» в цій країні порівняно з континентом (Petrov 1888, 203).

М. Н. Петров у традиціях сучасної йому медієвістики вважав головним приводом до Столітньої війни династичні домагання Едуарда III на французьку корону (Petrov 1888, 195). Цю війну Англії та Франції він назвав «справжньою народною» від самого її початку (Petrov 1888, 206), хоча й визнавав, що на ранньому її етапі розорені народні маси Франції

вели проти панівних класів своєї країни гостру соціальну боротьбу. Харківський учений не тільки не залишив за дужками своїх лекцій найбільш відомі прояви такої боротьби, але й підкреслив їх величезний розмах і характер дій, які він визначав як «насильства». «...Місто Париж, — писав М. Н. Петров, — під проводом своїх демагогів Лекока і Марселя намагалося навіть шляхом *революції* (курсив наш — С. Л.) захопити верховну владу, а так довго гноблені феодалами селяни зняли проти них страшне повстання, французьку пугачовщину, відому під ім'ям «la jacquerie», маючи намір перерізати своїх гнобителів» (Petrov 1888, 196). Ця «рання революція» середини XIV століття, на думку вченого, сприяла подальшому ослабленню феодального дворянства, яке вже підірвала поразками і розорила у фінансовому плані сама Столітня війна (Petrov 1888, 195-196).

Взагалі особливістю М. Н. Петрова як історика було те, що він усіляко підкреслював у своїх роботах той вплив, який чинили воєнні дії і сам хід війни на соціальні процеси в суспільстві. На його слушну думку, зміни торкнулися не тільки феодального класу, який був ослаблений війною, втратив «і свій блиск, і свою політичну могутність» (Petrov 1888, 195, 206), але й міст, які внаслідок цієї війни зміцніли настільки, що поряд із «сільським населенням» вже на ранньому етапі Столітньої війни «стали претендувати на першу роль в державі» (Petrov 1888, 195-196). Проте хронологічні рамки цього процесу посилення ролі міст М. Н. Петров помилково обмежував часом Паризького повстання 1357–1358 рр., вважаючи, що після цього відбулося ослаблення міст, оскільки в них «відняли багато колишніх прав» (Petrov 1888, 196). Насправді французькі міста й надалі намагалися активно впливати на політичні процеси, брали участь у численних повстаннях, передусім за царювання Карла VI, і активно обстоювали свої права. У цьому контексті доречно вказати і на визнання в іншому місці самим М. Н. Петровим того факту, що «міста, незадоволені урядом через обмеження їхніх прав, самі простягали руки ворогам батьківщини» (Petrov 1888, 207). В останньому випадку йшлося про події, що настали після підписання договору в Труа і захоплення англійцями Північної Франції.

Як і в своїй окремій публікації, присвяченій Жанні д'Арк, на сторінках «Лекцій» М. Н. Петров дав виключно високу оцінку її прагненню врятувати Францію, згуртувати стани, верстви і партії у зв'язку з зовнішньою загрозою і коронувати законного короля. «Подвиг

цей їй цілком вдався», — підкреслював учений, вказуючи на те, що попри полон і страту, Жанна зуміла сприяти перелому у війні, а «збуджене нею народне одухотворення було вже таким сильним, що двадцять років потому англійці втратили всі свої старі й нові здобутки у Франції» (Petrov 1888, 208). Попри підкреслену ним велику роль народних мас у цій війні, М. Н. Петров наполегливо вважав, що «виграла одна монархічна влада» (Petrov 1888, 196), хоча таке однозначне трактування в тексті «Лекцій» все ж не дає повного уявлення про ступінь могутності великих феодалів, що було показано в попередніх нарисах. Відзначимо і той факт, що перемоги над французами в битвах при Кресі, Пуатьє та Азенкурі М. Н. Петров помилково приписує не тільки англійцям, але й шотландцям (Petrov 1888, 206). Насправді в Столітній війні шотландці воювали на боці Франції, зберігали так званий Старий союз (1265–1560) (див.: Macdougall 2001) і надавали підтримку дофіну Карлу навіть після підписання договору в Труа.

У «Лекціях» М. Н. Петрова, попри вказані суперечності, загалом було надано зважену наукову оцінку причин, ходу й наслідків Столітньої війни, її впливу на внутрішні процеси як в Англії, так і у Франції. Як указував, наприклад, видатний історик В. П. Бузескул, ці «Лекції» для студентів і викладачів гімназії «були тривалий час незамінним посібником» (Buzeskul 1908, 279)

В цілому, характеризуючи вивчення Столітньої війни професором Харківського університету М. Н. Петровим, слід підкреслити, що хоча він і не створив узагальнювальної роботи, яка була би присвячена всім періодам війни, проте він розглядав усі її ключові події в своїх лекціях, а окремі аспекти цієї теми були викладені в двох його відомих дослідженнях. Контекстно деякі події заключного етапу Столітньої війни він розглядав у магістерській дисертації «Про характер державної діяльності Людовика XI» (1850). У ній М. Н. Петров зумів показати, що королівська влада Франції у війні проти англійців була змушена в обмін на військову підтримку йти на поступки французьким великим феодалам. Серед поступок, на які пішов Карл VII заради перемоги над Англією, М. Н. Петров справедливо виділяє антианглійську Арраську угоду 1435 р. Попри це, закінчення Столітньої війни, посилення національної самовідомості французів і занепад феодалного лицарства об'єктивно сприяли зміцненню королівської влади.

М. Н. Петров став першим ученим Харківського університету (та й на всьому просторі українських земель Російської імперії), який опублікував роботу, цілком присвячену Столітній війні — «Жанна д'Арк (Історико-психологічний досвід)» (1867). У ній М. Н. Петров розмежував об'єктивні і суб'єктивні причини перелому в Столітній війні, успіх Орлеанської діви пояснював співчуттям і підтримкою широких народних мас, а її діяльність зображував як один із проявів зростання самосвідомості народу, а не волі Провидіння. Така оцінка ролі простого народу в історичному процесі була характерна для вітчизняної ліберальної медієвістики перших пореформених років.

Короткий виклад усіх основних подій Столітньої війни представлено в посмертному виданні «Лекції з всесвітньої історії» (1888) М. Н. Петрова. Це був перший у Російській імперії університетський навчальний посібник з всесвітньої історії.

Трактування М. Н. Петрова подій Столітньої війни сприяли популяризації історії Середньовіччя, а зваженість його оцінок і переконливість висновків були пов'язані передусім з критичним вивченням історичних джерел, зокрема «Мемуарів» Філіпа де Комміна, та намаганням дотримуватися норм позитивізму, властивих сучасній йому науці.

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Barone, V. A. Dogovor v Trua glazami avtorov francuzskoi propagandistskoi literatury pervoi poloviny XV v. *Vestnik Rossiiskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. Seriiia «Literaturovedenie. Iazykoznanie. Kul'turologiia» [Bulletin of the Russian State University for the Humanities. Series Literary Criticism. Linguistics. Culturology]*, no. 10-1, 2017, s. 64-73, (In Russian)

Бароне, В. А. Договор в Труа глазами авторов французской пропагандистской литературы первой половины XV в. *Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология»*. 2017, № 10-1, с. 64-73.

Buzeskul, V. P. Petrov Mikhail Nazarovich. *Istoriko-filologicheskii fakul'tet Khar'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushchestvovaniia (1805–1905)*. Khar'kov, 1908, s. 277-281. (In Russian)

Бузескул, В. П. Петров Михаил Назарович. *Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905)*. Харьков, 1908, с. 277-281.

Buzeskul, V. P. Iz istorii Khar'kovskogo universiteta vtoroi poloviny 70-kh gg. *Naukovi zapysky naukovo-doslidnytskoi katedry istorii ukrainskoi kul'tury*. Kharkiv, 1927, no. 6, s. 1-14. (In Russian)

Бузескул, В. П. Из истории Харьковского университета второй половины 70-х гг. *Наукові записки науково-дослідницької кафедри історії української культури*. Харків, 1927, № 6, с. 1-14.

Bulanin, D. M. *Zhanna D'Ark v Rossii. Istoricheskii obraz mezhdru literaturoi i propagandoi*. Moskva – Sankt-Peterburg, 2016. (In Russian)

Буланин, Д. М. *Жанна д'Арк в России. Исторический образ между литературой и пропагандой*. Москва – Санкт-Петербург, 2016.

Derevickii, A. *Mikhail Nazarovich Petrov. Biograficheskii ocherk. (Stranitsy iz istorii Khar'kovskogo universiteta)*. Khar'kov, 1887. (In Russian)

Деревицкий, А. *Михаил Назарович Петров. Биографический очерк. (Страницы из истории Харьковского университета)*. Харьков, 1887.

Fav'e, Zh. *Stoletnyaiia voina*. Sankt-Peterburg, 2009. (In Russian)

Фавье, Ж. *Столетняя война*. Санкт-Петербург, 2009.

Golubkin, Yu. A., Mogilka O. N. M. N. Petrov kak istorik. *Vestnik Khar'kovskogo universiteta. Serii: Istoriiia [The Journal of Kharkiv University. Series: History]*, 1988, s. 25-31. (In Russian)

Голубкин, Ю. А., Могилка О. Н. М. Н. Петров как историк. *Вестник Харьковского университета. Серия: История*, 1988, с. 25-31.

Goodman, A. *History of England from Edward III to James I*. New York, 1977.

Gutnova, E. V. *Istoriografiia istorii srednikh vekov*. Moskva, 1985. (In Russian)

Гутнова, Е. В. *Историография истории средних веков*. Москва, 1985.

Khachaturian, N. A. *Soslovnaia monarkhiia vo Frantsii XIII–XV vv.* Moskva, 1989. (In Russian)

Хачатурян, Н. А. *Сословная монархия во Франции XIII–XV вв.* Москва, 1989.

Keda, M. K. *Mykhailo Nazarovykh Petrov (1826–1887) ta ioho vnesok v istorychnu nauku.* Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Chernihiv, 2005. (In Ukrainian)

Кеда, М. К. *Михайло Назарович Петров (1826–1887) та його внесок в історичну науку.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Чернігів, 2005.

Kommin F. de. *Mемуары.* Moskva, 1986. (In Russian)

Коммин Ф. де. *Мемуары.* Москва, 1986.

Kratkii otchët o sostoianii i deiatel'nosti Khar'kovskogo universiteta, chitannyi v torzhestvennom sobranii universiteta 17 ianvaria 1877 g. professorom L. Vladimirovym. *Zapiski Khar'kovskogo universiteta*, 1877, vol. 1, s. 1-73. (In Russian)

Краткий отчёт о состоянии и деятельности Харьковского университета, читанный в торжественном собрании университета 17 января 1877 г. профессором Л. Владимировым. *Записки Харьковского университета*, 1877, т. 1, с. 1-73.

Liman, S. I. *Idei v latakh: Zapad ili Vostok? Srednevekov'e v otsenkakh medievistov Ukrainy (1804 – pervaiia polovina 1880-kh gg.).* Khar'kov, 2009. (In Russian)

Лиман, С. И. *Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.).* Харьков, 2009.

Liman, S. I. Francuzskaia srednevekovaia istoriia i istoriografia v tvorchestve professora Khar'kovskogo universiteta M. N. Petrova (1826-1887). *Starodavnie Prychornomor'ia [Ancient Black Sea Coast]*, 2018, vup. 12, s. 320-326. (In Russian)

Лиман, С. И. Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887). *Стародавнє Причорномор'я*, 2018, вип. 12, с. 320-326.

Lobanov, A. M. Dogovor v Trua (1420 g.): ot voyny vneshnei k voine vnutrennei i naoborot. *Vestnik Rossiiskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta [Bulletin of the Russian State University for the Humanities]*, 2014, no. 13, s. 74-82. (In Russian)

Лобанов, А. М. Договор в Труа (1420 г.): от войны внешней к войне внутренней и наоборот. *Вестник Российского государственного гуманитарного университета*, 2014, № 13, с. 74-82.

Macdougall, N. *An Antidote to the English: The Auld Alliance, 1295–1560*. East Linton, 2001.

Medieval Sourcebook: Hundred Years War: Treaty of Troyes, 1420 and Conditions in France in 1422, <https://sourcebooks.fordham.edu/source/1420troyes.asp>.

Mishle, Zh. *Zhanna D'Ark*. Petrograd, 1920. (In Russian)

Мишле, Ж. *Жанна д'Арк*. Петроград, 1920.

Mitriayev, A. I., Golubkin Yu. A., Liman S. I. Medievistika v Khar'kovskom universitete. *Vestnik Khar'kovskogo universiteta [The Journal of Kharkov University]*, 1991, no. 357, s. 69-83. (In Russian)

Митряев, А. И., Голубкин Ю. А., Лиман С. И. Медиевистика в Харьковском университете. *Вестник Харьковского университета*, 1991, № 357, с. 69-83.

Nuzhdin, O. I. Dogovor v Arrase 1435 g. v kontekste protivostoianiiia Angliiskogo, Frantsuzskogo i Burgundskogo gosudarstv. *Nauchnyi dialog [Scientific dialogue]*, 2013, no. 12 (24), Obshchestvennye nauki, s. 87-107. (In Russian)

Нуждин, О. И. Договор в Аррасе 1435 г. в контексте противостояния Английского, Французского и Бургундского государств. *Научный диалог*, 2013, № 12 (24), Общественные науки, с. 87–107.

Obozreniia prepodavaniia predmetov v imperatorskom Khar'kovskom universitete na 1861/1862 uch. g. Khar'kov, 1861. (In Russian)

Обозрения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1861/1862 уч. г. Харьков, 1861.

Obzreniia prepodavaniia predmetov v imperatorskom Khar'kovskom universitete na 1873/1874 uch. g. Khar'kov, 1873. (In Russian)

Обозрения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1873/1874 уч. г. Харьков. 1873.

Otchet o zaniatiiakh ad'iunkta imperatorskogo Khar'kovskogo universiteta M. N. Petrova v Germanii, Frantsii, Italii, Bel'gii i Anglii v 1858–1860 gg. Khar'kov, 1861. (In Russian)

Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова в Германии, Франции, Италии, Бельгии и Англии в 1858–1860 гг. Харьков, 1861.

Petrov, M. N. *O kharaktere gosudarstvennoi deiatel'nosti Liudovika XI.* Khar'kov, 1850. (In Russian)

Петров, М. Н. *О характере государственной деятельности Людовика XI.* Харьков, 1850.

Petrov, M. N. Zhanna D'Ark (Istoriko-psikhologicheskii opyt). *Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniia*, 1867, t. 135, s. 94-123. (In Russian)

Петров, М. Н. Жанна д'Арк (Историко-психологический опыт). *Журнал министерства народного просвещения*, 1867, т. 135, с. 94-123.

Petrov, M. N. Zhanna D'Ark. Istoriko-psikhologicheskii opyt. V: *Petrov M. N. Iz vseмирnoi istorii ocherki.* Khar'kov, 1882a, s. 221-256. (In Russian)

Петров, М. Н. Жанна д'Арк. Историко-психологический опыт. В: *Петров М. Н. Из всемирной истории очерки.* Харьков, 1882а, с. 221-256.

Petrov, M. N. Liudovik XI. Obshcheistoricheskaia kharakteristika. V: *Petrov M. N. Iz vseмирnoi istorii ocherki.* Khar'kov, 1882b, s. 257-299. (In Russian)

Петров, М. Н. Людовик XI. Общеисторическая характеристика. В: *Петров М. Н. Из всемирной истории очерки.* Харьков, 1882б, с. 257-299.

Petrov, M. N. *Leksii po vseмирnoi istorii.* Khar'kov, 1888, vol. 2. Istoriiia srednikh vekov, X. (In Russian)

Петров, М. Н. *Лекции по всемирной истории.* Харьков, 1888, т. 2. История средних веков, X.

Poroshin, V. S. Zhanna Dark. *Russkii vestnik*, 1863, t. 47, s. 5-128. (In Russian)

Порошин, В. С. Жанна Дарк. *Русский вестник*, 1863, т. 47, с. 5-128.

Potul'nyts'kyi, V. A. *Ukraina i vsesvitnia istoriia: Istoriosofiia svitovoi ta ukrainskoi istorii XVII–XX st.* Kyiv, 2002. (In Ukrainian)

Потульницький, В. А. *Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX ст.* Київ, 2002.

Protokoly zasedanii soveta [Khar'kovskogo] universiteta 8 oktiabia 1881 g. *Zapiski Khar'kovskogo universiteta*, 1881, vol. 4 (1883), s. 133-160. (In Russian)

Протоколы заседаний совета [Харьковского] университета 8 октября 1881 г. *Записки Харьковского университета*, 1881, т. 4 (1883), с. 133-160.

Roslavskii-Petrovskii, A. P. Retsenziia. *Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniia*, 1851, no. 7, s. 202-209 (Petrov, M. N. O kharaktere gosudarstvennoi deiatel'nosti Liudovika XI. Khar'kov, 1850). (In Russian)

Рославский-Петровский, А. П. Рецензия. *Журнал министерства народного просвещения*, 1851, № 7, с. 202-209 (Петров, М. Н. О характере государственной деятельности Людовика XI. Харьков, 1850).

Stel'makh, S. *Istorychna dumka v Ukraini XIX – pochatku XX st.* Kyiv, 1997. (In Ukrainian)

Стельмах, С. *Історична думка в Україні XIX – початку XX ст.* Київ, 1997.

Tisset, P. (ed.) *Procès de condamnation de Jeanne d'Arc*, vol. 1. Paris, 1960.

Togoeva, O. I. Iubileinyi god Zhanny. *Srednie veka [Middle Ages]*, 2014, vyp. 75, no. 1-2, s. 364-381. (In Russian)

Тогоева, О. И. Юбилейный год Жанны. *Средние века*. 2014, вып. 75, №1-2, с. 364-381.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAUK), f. 2162, op. 2, spr. 94. *Formulyarnyi spisok o sluzhbe ad»iunkta Khar'kovskogo universiteta 8 klassa Mikhaïla Nazarovicha Petrova (1854)*, ark. 187-188. (In Russian)

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАУК), ф. 2162, оп. 2, спр. 94. *Формулярний список о службе адъюнкта Харьковского университета 8 класса Михаила Назаровича Петрова (1854)*, арк. 187-188.

Zemlianitsin, V. A. Rol' Truaskogo dogovora v zavoevatel'noi politike Genrikha V vo Frantsii v 1420–1422 gg. V sb.: *Gertsenovskie chtenia 2002. Aktual'nye problemy sotsial'nykh nauk*. Sankt-Peterburg, 2002, s. 119-121. (In Russian)

Земляницін, В. А. Роль Труаского договору в завоювальній політиці Генріха V во Франції в 1420-1422 гг. В сб.: *Герценовские чтения 2002. Актуальные проблемы социальных наук*. Санкт-Петербург, 2002, с. 119-121.

Zemlianitsin, V. A. Arrasskii dogovor 1435 g. v sisteme mezhdunarodnykh otnoshenii pervoi poloviny XV v. *Pskovskii voenno-istoricheskii vestnik [Pskov Military Historical Bulletin]*, 2015, вып. 1, s. 61-65. (In Russian)

Земляницін, В. А. Арраский договір 1435 г. в системі міжнародних відносин першої половини XV в. *Псковський воєнно-історический вестник*, 2015. вып. 1, с. 61-65.

Serhii Lyman

Doctor of Historical Sciences, Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

Svobody sq., 6, 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: s.lyman@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0371-7181>

ILLUMINATED BY FIRE: THE HUNDRED YEARS' WAR IN THE WORKS OF PROFESSOR M. N. PETROV OF KHARKIV UNIVERSITY (1826-1887)

The article examines the contribution of Professor M. N. Petrov, Kharkiv University's leading medievalist during the third quarter of the 19th century, to the study of key events and personalities of the Hundred Years' War between England and France. Contextually, Petrov considered some

of the events of the final stage of the war in his master's dissertation "On the Nature of the Statesmanship of Louis XI" (1850). He was able to show that, in the war against the English, the French royal house was forced to make concessions to the great feudal lords of the realm in exchange for military support. Among the concessions made by Charles VII for the sake of victory over England, Petrov rightly singles out the anti-English Treaty of Arras (1435) between the French king and Duke Philip III of Burgundy. Nevertheless, the end of the Hundred Years' War, development of the French national consciousness, and decline of feudal chivalry all objectively contributed to the strengthening of royal power. It is shown that Petrov became the first scholar at Kharkiv University and in the Ukrainian lands of the Russian Empire to publish a work entirely devoted to the Hundred Years' War – "Jeanne d'Arc (Historical and Psychological Experience)" (1867). Petrov distinguished between the objective and subjective causes of the turn in the Hundred Years' War and explained the success of the Maid of Orléans by the sympathy and support of the broad masses of the population. It is stressed that, in contrast to the French scholar J. Michelet, for whom Jeanne d'Arc was a messenger of Heaven, child of the Church, and servant of God, Petrov in his essay represented her actions as a manifestation of the French people's growing self-awareness, rather than of the will of Providence. The author notes that such assessment of the role of the common people in the historical process was characteristic of the liberal medieval studies of the first post-reform years in the Russian Empire. A summary of the main events of the Hundred Years' War was presented in the posthumous edition of Petrov's Lectures in World History (1888). This was the first university textbook in this discipline in the Russian Empire. It is emphasized that Petrov's treatment of the events of the Hundred Years' War contributed to the popularization of medieval history, and that the objectivity of his interpretations stemmed primarily from the critical study of historical sources, including the Memoirs of Philippe de Commines, and adherence to the norms of positivism.

Keywords: *M. N. Petrov, Hundred Years' War, historiography, Middle Ages, history of France, Kharkiv University.*

*Текст надійшов до редакції 01.10.2021.
The text was received by the editors 01.10.2021.*

*Текст затверджено до друку 29.11.2021.
The text is recommended for printing 29.11.2021.*